

TƏBİİ-TURİZM EHTİYATLARININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNƏ YANAŞMALAR

Aynur HÜSEYNZADƏ

AR ETN Coğrafiya İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

*Yazışılan müəllif: aynur.huseynzade@atmu.edu.az

NƏŞR TARİXİ:

Qəbul edilmə tarixi:
03.03.2026

Nəşr edilmə tarixi:
17.03.2026

Açar sözlər:

turizm, turizm
ehtiyatları, region,
destinasiya,
rekreasiya

XÜLASƏ

Turizmin inkişafı mövcud ehtiyatlardan çox asılıdır. Bir regionda turizm kompleksinin formalaşması, həmin ərazinin turistlər arasında cəlbediciliyi ilə müəyyən edilir. İqtisadi-coğrafi baxımdan, turizm fəaliyyəti üçün əlverişli olan ehtiyatlar və təbii şəraitin ərazi məcmusu vacibdir. Bu ehtiyatların və təbii şəraitin diapazonu isə genişdir. Buraya regionun təbii, tarixi, mədəni və sosial-iqtisadi xüsusiyyətlər daxildir. Hər hansı bir əraziyə aid olan müxtəlif obyekt və təzahürlər regionun turizm potensialı kimi səciyyələndirilir. Məqalədə bu sahə ilə məşğul olan alimlərin yanaşmalarını təhlil edilmişdir.

GİRİŞ

Turizmlə əlaqəli Elmi nəşrlərdə və dərsliklərdə hər hansı bir ərazidə turizm fəaliyyətinin həyata keçirilmə imkanlarını daha dolğun ifadə edən "turizm ehtiyatları" və "turizm potensialı" anlayışlarından geniş istifadə olunur. Turizmin inkişafı ehtiyatların müxtəlifliyindən asılı olduğu üçün uzun müddətdir ki, tədqiqatçılar onun mahiyyəti, strukturu və qiymətləndirilməsi ilə bağlı məsələlərə böyük maraq göstərirlər. Turizm ehtiyatlarının ilk tədqiqinə rekreasiya coğrafiyasının çərçivəsində başlanılmış və "rekreasiya ehtiyatları" anlayışı işlənib hazırlanmışdır. Bu anlayışa və onun mahiyyətinə yanaşmalar bir sıra sovet tədqiqatçıların əsərlərində öz əksini tapmışdır [1, s. 64].

Belə tədqiqatçılardan olan N.S.Mironenko və I.T.Tverdoxlebovun əsərində rekreasiya ehtiyatlarının aşağıdakı təyini verilir. Rekreasiya ehtiyatları - istirahət, turizm və müalicə üçün istifadə edilə bilən təbii və antropogen mənşəli obyekt və təzahürlərdir. Müəlliflər qeyd edirlər ki, rekreasiya ehtiyatları ərazidə rekreasiya fəaliyyətinin təşkilinə, rekreasiya zonalarının və mərkəzlərinin formalaşmasına, onların ixtisaslaşmasına və iqtisadi səmərəliliyinə təsir göstərir (Mironenko & Tverdoxlebov, 1981).

L.A.Bagrova və başqaları bu anlayış daha da inkişaf etdirmişlər. Onlar "rekreasiya ehtiyatları" adı altında təbii, təbii-texniki və sosial-iqtisadi geosistemləri və onların elementlərini başa düşmüşlər. Anlayışın belə təyini, rekreasiya fəaliyyəti üçün əlverişli xüsusiyyətlərə malik təbii və təbii-texniki geosistemlərin yalnız istirahət məqsədli istifadəyə cəlb edildiyi halda rekreasiya ehtiyatları hesab edilə biləcəyini nəzərdə tutur (Bagrova, Baqrov & Preobrajenskiy, 1977)

I.I.Pirojnik rekreasiya ehtiyatları kimi turizm xidmətlərinin istehsalı üçün istifadə edilə bilən, həmçinin müalicəvi, idman-sağlamlıq və ya ekskursiya turizmi ehtiyaclarını ödəyə biləcək təbii və antropogen (mədəni) landşaftların elementləri və müxtəlif birləşmələrini qeyd edir. Onun fikrincə, "rekreasiya ehtiyatları" anlayışı "təbii şərait" və "turizmin inkişafı üçün mədəni-tarixi zəmin" anlayışları ilə eyni deyil. Rekreasiya ehtiyatları, müəyyən dərəcədə təbii şərait və tarixi-mədəni obyektlərdir ki, onlar da sosial ehtiyacların təsiri və rekreasiya xidmətlərində birbaşa istifadə olunma ehtimalı ilə istehsal qabiliyyətinə gətirilir (Pirojnik, 1985).

TƏHLİL VƏ MÜZAKİRƏ

Coğrafiya elmində rekreasiya ehtiyatları anlayışı ilə yanaşı, "turizm ehtiyatları" anlayışından da geniş istifadə edilir. Ölkəmizdə bu anlayışdan istifadə edərkən bir çox tədqiqatçılar, ilk növbədə, "Turizm haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa istinad edirlər. Qanuna görə "turizm

ehtiyatları – səyahət edilən ölkənin (yerin) mədəni, tarixi və təbii irsi, infrastruktur obyektləri və turistlərin tələb və ehtiyaclarını təmin edə bilən digər obyektlərin məcmusu”dur [15].

Sovet tədqiqatçıları Y.S.Putrik və V.V.Sveşnikova görə “Turizm ehtiyatları – turizm-ekskursiya fəaliyyəti üçün əlverişli olan ətraf mühitdəki təbii və insan əməyi ilə yaradılan obyektlərin və təzahürlərin məcmusudur”. Bu fəaliyyət turistlərin sağlamlığını, onların emosional vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və mənəvi inkişafını təmin etməyə istiqamətlənmişdir. Müasir turizmi ehtiyatların yerləşmə xüsusiyyətləri və keyfiyyətini nəzərə almadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Müəlliflər, rekreasiya və turizm ehtiyatları anlayışının üst-üstə düşdüyünü qeyd etsələr də, turizmin rekreasiyaya tabe olduğunu və turizm ehtiyatlarının rekreasiya ehtiyatlarının tərkib hissəsi kimi çıxış etdiyini vurğulayırlar(Putrik & Sveşnikova, 1986).

Rusiyalı tədqiqatçı M.B.Birjakov turizm fəaliyyətində insan ehtiyaclarını ödəyə bilən təbii-iqlim, sosial-mədəni, tarixi, memarlıq və arxeoloji, elmi və sənaye, tamaşalar, dini və digər obyekt və ya təzahürləri turizm ehtiyatları adlandırır. Müəllifin fikrincə, turizm turizm ehtiyatlarından məqsədli və ağılabatan istifadəyə əsaslanır(Birjakov,2004). Turizm ehtiyatlarının mahiyyəti - turist marağı obyektləridir ki, bunlar potensial olaraq turizm prosesində yaranan insanların ehtiyaclarını ödəyə bilirlər. Turist marağı və turist təsüratı turizm ehtiyatlarından və obyektlərindən turizm məqsədləri üçün istifadənin əsasını təşkil edir.

N.P.Kraçiloya görə, turizm ehtiyatları insanın ehtiyaclarını ödəyən təbii komponentlərin, sosial-iqtisadi şəraitin və mədəni dəyərlərin məcmusudur. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, turizmin inkişafı üçün əlverişli turizm ehtiyatlarına malik olan müəyyən ərazilərin olması mühümdür. Onları şərti olaraq turizm üçün bir növ xammal adlandırmaq olar. Turizm ehtiyatları və obyektlərinin dəyəri onların bənzərsizliyi və spesifikliyi hesab edilir(Kraçilo,1987).

Turizm ehtiyatlarının öyrənilməsinin ən vacib cəhətlərindən biri onların təsnifatıdır. Y.S.Putrik və V.V.Sveşnikov turizm ehtiyatlarını 2 qrupa bölürlər: təbii və sosial-iqtisadi ehtiyatlar. Təbii turizm ehtiyatları təbii mühitin müəyyən komponentlərinə - iqlim, su, meşə mənsubiyyətinə görə səciyyəvidir; onların funksional məqsədi sağlamlıq, idraki və idmandır (Putrik & Sveşnikova, 1986). Sosial-iqtisadi turizm ehtiyatlarına tarixi və mədəni obyektlər (abidələr və xatirə yerləri, muzeylər və s.), təzahürlər (etnoqrafik, siyasi, sənaye və s.), həmçinin maliyyə, maddi və əmək ehtiyatları daxildir.

Turizm ehtiyatlarının spesifikliyi onların xüsusiyyətlərində özünü göstərir. Turizm ehtiyatlarını xarakterizə edən və onların inkişaf ehtimalını təyin edən ən vacib göstəricilər həcmi və paylanma sahəsidir. Turizm ehtiyatları, onların mənimsənilməsindən asılı olan bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə görə də fərqlənir: mövsümlilik, əlçatanlıq, cəlbədicilik, rahatlıq, unikalıq, tipiklik [8]. Bundan əlavə, turizm ehtiyatlarının xarakterik xüsusiyyətlərinə bütövlük, dinamizm, tutum, sabitlik, etibarlılıq [6], həmçinin öyrənilmə dərəcəsi, ekskursiya dəyəri, landşaft xüsusiyyətləri, istifadə üsulu [9] və digərləri daxildir.

Azərbaycanlı alim N.C.Qafarova görə “ən ümumi mənada, konkret regionda turizm fəaliyyəti və turistlərin cəlb olunması üçün istifadə oluna bilən hər bir mövcudiyat turizm ehtiyatları hesab edilə bilər”. Müəllif qeyd edir ki, “turizm ehtiyatı” anlayışı çox vaxt “rekreasiya ehtiyatı” anlayışı ilə eyniləşdirilir ki, bu da turizmin – rekreasiyanın bir hissəsi kimi başa düşülməsiylə şərtlənir. Rekreasiya ehtiyatları adı altında insanın rekreasiya tələbatlarının ödənilməsinin şərti kimi çıxış edən təbiət, sosial-iqtisadi və mədəni dəyərlərin ahəngdarlığını başa düşmək lazımdır(Qafarov,2015).

Turizm ehtiyatlarının müxtəlifliyi, onların keyfiyyət və xüsusiyyətlərinin meydana çıxması turizmin daima dəyişmə və inkişafda olmasına imkan verir. Yeni, əvvəllər inkişaf etdirilməmiş ərazilərin və təbii obyektlərin cəlb edilməsi səbəbindən böyüyür. Turizm ehtiyatları yeni turizm növlərinin ortaya çıxması nəticəsində, əvvəllər istifadə edilməmiş bütün təbii, tarixi və mədəni obyektlərin turist dövriyyəsinə daxil olması səbəbindən artır.

Beləliklə, müxtəlif müəlliflərin araşdırmaları nəzərə alınmaqla, qeyd etmək olar ki, "turizm ehtiyatları" anlayışı kifayət qədər işlənmiş və onun bütün tərkib hissələri olduqca tam və obyektiv şəkildə təqdim edilmişdir. Bu anlayışla paralel olaraq, turizmin resurs bazasını xarakterizə etmək üçün "turizm potensialı" anlayışından da tez-tez istifadə olunur.

Məlumat xarakterli nəşrlərdə "potensial" anlayışı hər hansı bir problemi həll etmək, müəyyən bir məqsədə çatmaq üçün istifadə edilə bilən mənbələr, vasitələr, ehtiyatlar kimi təqdim edilir [17]. Bu anlayış çoxtərəfli və çoxşaxəlidir. Turizm sektoru da daxil olmaqla müxtəlif sahələrdə tətbiq edilir. Turizm potensialı anlayışına rekreasiya coğrafiyası çərçivəsində rast gəlinir ki, bura da da əvvəllər daha çox "rekreasiya potensialı", "təbii-rekreasiya potensialı", "turizm-rekreasiya potensialı", "rekreasiya-resurs potensialı" kimi anlayışlar istifadə edilirdi.

Rekreasiya potensialı adı altında, müəyyən bir ərazidə rekreasiya fəaliyyətinin təşkili üçün təbii və sosial-mədəni zəminlərin məcmusu başa düşülür. Çox vaxt rekreasiya potensialı adı altında, ərazidə olan nadir və ya nisbətən əlçatan olan təbii obyektlər başa düşülür [12].

Turizm potensialı anlayışı elmi nəşrlərdə 2000-ci illərin əvvəllərində meydana çıxmış və hələ kifayət qədər inkişaf etdirilməmişdir. Ancaq buna baxmayaraq, bu anlayışı təhlil edən əsərlər vardır. Bu tərif rusiyalı tədqiqatçı Y.A.Xudenkix inkişaf etdirmişdir. O, əsərlərində turizm potensialını, ərazinin hərtərəfli xarakteristikası üçün əlverişli olan turizmin resurs bazasının müəyyənləşdirilməsində əsas anlayışlardan biri kimi təqdim etmişdir. Turizm potensialı yalnız turistlərin maraq obyektlərini (aktual və perspektivli) deyil, həm də sektor baxımından fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün bütün zəruri şərtləri nəzərə almağa imkan verir. Müəllif turizm potensialının quruluşunu aşağıdakı bloklar şəklində təqdim edir: təbii; tarixi-mədəni; sosial-iqtisadi; məlumat; demografik; əmək; maliyyə; texnoloji; idarəçilik (Xudenkix,2006).

Ərazinin təbii və mədəni irsi turizm üçün resurs bazası hesab olunur, çünki turizm qorunan dəyərlərin kütləvi qavranılmasını təmin etdiyi üçün mirasdan istifadənin ən təsirli forması kimi tanınır. İrs - dərkətmə, estetik qavrayış və yaradıcılıq baxımından ən yüksək turist ehtiyaclarının reallaşdırılması üçün resurs bazası yaradır. Ərazinin turizm resurslarının, potensialının və irsinin nisbəti turizm potensialının müəyyən edilməsi üçün əsas ola bilər. Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, ölkəmizdə bəzi tədqiqatçılar turizm resurslarını xarakterizə edərkən onu turizm ehtiyatları ilə eyniləşdirirlər. Məsələn, azərbaycanlı mütəxəssislər C.A.Məmmədov və S.H.Rəhimova görə "turizm resursları təbii, sosial-mədəni, sağlamlıq resurslarının məcmusu. Turizm resursları insanın istirahəti zamanı müxtəlif rekreasiya tələbatlarının ödənilməsinə xidmət etməlidir" (Məmmədov & Rəhimov, 2003).

Polşalı iqtisadçı M.Trusi hələ 1960-cı ildə turizm resurslarını iki hissəyə bölmüşdür: a) İnsan tərəfindən yaradılan resurslar; b) insan tərəfindən yaradılmayan resurslar. O, həmçinin təbii resursları:- flora və fauna, landşaft, dağlar, göllər, çaylar, dənizlər, iqlim və s. sonuncu hissəyə əlavə etmişdir: M.Trusinin bölgüsündə mədəni və tarixi dəyərləri olan obyektlər İnsan əməyi nəticəsində meydana gələn resurslara daxil edilir. Həmçinin, turizm infrastrukturunu, səfər müddətində turistin bütün maddi texniki baza ilə təmin edilməsi bu hissəyə aid edilir [16].

Fransız iqtisadçısı P.Defer də turizm resurslarının təsnifatını vermiş və bu resursları dörd hissəyə ayırmışdır: hidrom, fitom, litom və antropom. P.Defer hidrom qrupuna su resurslarını (mineral bulaqlar, göllər, çaylar, dənizlər, dəniz sahili zonalar, buzlaqlar, şlalələr və s.), fitom qrupuna landşaft (dağlar, vulkanlar, meşələr), həmçinin milli parklar, botanika bağları və s., litom qrupuna insanın əməyinin nəticələri: incəsənət abidələri, arxitektura, mədəniyyət, memarlıq nümunələri, etnologiya (məs. etnografik kəndlər və yaxud açıq səma altında olan muzeylər), müasir orijinal qurğular (körpülər, hündür binalar, idman və mədəniyyət mərkəzləri, aeroportlar, teleqüllələr və s.), antropom qrupuna insanın özü, eyni zamanda onun işi, adət-ənənəsi, folkloru, bayramları, milli geyimləri, musiqisi və digərlərini daxil etmişdir [16].

Hər bir ərazinin turizm imkanları müxtəlifliyi ilə səciyyəvidir. Eyni zamanda, ərazinin turizm potensialını ən tam əks etdirən məhz coğrafi xüsusiyyətlərdir. Rusiyalı alim A.I.Zıryanovun qeyd etdiyi kimi, məhz coğrafi spesifiklik turizmin inkişafı strategiyasının formalaşması üçün əsasdır. Ərazinin coğrafi xüsusiyyətlərindən başqa tarixi özəlliyi və digər komponentlər də turizm üçün əhəmiyyətə malikdir. Bütün bunlar kül hallında ərazinin turizm üstünlüklərini digər ərazilərdən fərqləndirir (Zıryanov,2006).

Ərazinin coğrafi spesifikliyi, tipikliyi və bənzərsizliyinin uzlaşması onun turizm potensialının ərazi fərqliliyində ifadə olunur. Turizm potensialının məkan yekincisliyi turizmin inkişafı üçün fərqli imkanlara və rəqabət üstünlüklərinə malik ərazilərin müəyyən edilməsinə ehtiyac yaradır və ərazi

kontekstində qiymətləndirmə işinin aktuallığını müəyyən edir. Turizm ehtiyatlarını qiymətləndirmək və təhlil etmək üçün Coğrafiya elmində müxtəlif yanaşmalar və metodlar hazırlanmış və elmi mənbələrdə əks olunmuşdur.

NƏTİCƏ

Təbii-turizm ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi üçün mövcud yanaşmaların müxtəlifliyi coğrafiya elmində bu məsələnin aktuallığından xəbər verir. Ölkəmizdə turizmin inkişafı naminə regionlar üzrə strategiyanın elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə hazırlanmasına ehtiyac duyulur. Rekreasiya-turizm ehtiyatlarının və ərazinin kompleks turizm potensialının tədqiqinin mövcud olan əsas müddəalarından istifadə, turizm fəaliyyətinin müəyyən sahələrinin, xüsusən də təbiət yönümlü turizminin inkişaf imkanlarını öyrənmək üçün yeni yanaşmalar hazırlamağa imkan verir.

Rekreasiya və turizm ehtiyatları ilə bağlı mövcud olan əsas araşdırmalar təhlil edildikdən sonra ərazinin turizm imkanlarının öyrənilməsinə kompleks, inteqral yanaşmanın ümumi meylini görmək olur. Bu yanaşma, təbiət yönümlü turizmin resurs potensialının öyrənilməsi metodologiyasının hazırlanması üçün əsasdır. Ərazinin turizm baxımından inkişafı üçün yalnız turizm obyektlərinin bənzərsizliyi, təbii və mədəni landşaftların müxtəlifliyi, hər bir turizm ehtiyatlarının dəyəri, rahatlığı və cəlbediciliyi əsas götürülə bilməz. Turizm potensialının öyrənilməsi üçün bütün komponentləri nəzərə almaqla kompleks şəkildə yanaşmaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Багрова Л.А., Багров Н.В., Данилова Н.А., Преображенский В.С., Ступина Н.М. Условия рекреационной деятельности и рекреационные ресурсы // География рекреационных систем СССР. М.: Наука, 1980. С. 12-27.;
2. Багрова Л.А., Багров Н.В., Преображенский В.С. Рекреационные ресурсы (подходы к анализу понятия) // Известия АН СССР. Серия географическая. 1977. №2. С. 5-12
3. Биржаков М.Б. Введение в туризм: учебник. М.; СПб.: Изд-во «Невский Фонд», «Издательский дом Герда», 2004. 443 с.
4. Худеньких Ю.А. Пермский туризм: территориальная организация и региональное развитие / Перм. ун-т. Пермь, 2006. 189 с.;
5. Худеньких Ю.А. Подходы к оценке туристского потенциала территории на примере районов Пермского края // География и туризм: сб. науч. тр. / Перм. ун-т. Пермь, 2006. Вып. 2. С. 217-230
6. Крачило Н.П. География туризма. К.: Вища школа. Головное изд-во, 1987. 208 с.
7. Qafarov N.C. Turizmin iqtisadiyyatı, Bakı,2012, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 440 səh. Dərslik, səh.139-140
8. География туризма и экскурсий в СССР: учеб, пособие / И.В. Зорин, И.И. Пирожник, Ю.М. Пряхин [и др.]. М.: ЦРИБ «Турист», 1985. 87 с.
9. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности: учеб, пособие. М.: Нолидж, 1996. 312 с.]
10. Мироненко Н.С., Твердохлебов И.Т. Рекреационная география. М.: Изд-во Моск, ун-та, 1981. 208 с
11. Məmmədov C.A., Rəhimov S.H. “Turizm termin və anlayışlarının izahlı ensiklopedik lüğəti”, Bakı,2003,208 səh. Səh.163
12. Николаенко Д.В. Рекреационная география: учеб, пособие для студентов высш. учеб, заведений. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. 279 с
13. Пирожник И.И. Основы географии туризма и экскурсионного обслуживания. Минск: Изд-во «Университетское», 1985. 253 с
14. Путрик Ю.С., Свешников В.В. Туризм глазами географа. М.: Мысль, 1986. 158 с.
15. Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 27 dekabr 2021-ci il
16. “Turizmin əsasları”,Ali məktəblərin bakalavr pilləsi tələbələri üçün dərslik, B.Bilalov və Ç.Gülalievə redaktəsi ilə, Bakı,2015. 496 səh.. səh.357-358

17. Туристский терминологический словарь: справ.-метод. пособие / авт.-сост.: И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. М.: Сов. спорт, 1999. 663 с.
18. Зырянов А.И. Географические основания регионального туристского планирования // География и туризм: сб. науч. тр. / Перм. ун-т. Пермь, 2006. Вып. 3. С. 75-84

ABSTRACT

APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF NATURAL TOURISM RESOURCES

Aynur Huseynzade

The development of tourism largely depends on the availability and effective use of tourism resources. The formation of a tourism complex within a region is determined by the attractiveness of that area for tourists. From an economic-geographical perspective, a territorial complex of natural conditions and resources favorable for tourism activities is essential. The scope of these resources and natural conditions is extensive and includes the natural, historical, cultural, and socio-economic characteristics of a region. Various objects and phenomena associated with a specific territory are characterized as the tourism potential of the region. This article analyzes the theoretical approaches proposed by scholars in the field of assessment of natural tourism resources.

Keywords: *tourism, tourism resources, region, destination, recreation*

АННОТАЦИЯ

ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ПРИРОДНО-ТУРИСТСКИХ РЕСУРСОВ

Айнур Гусейнзаде

Развитие туризма во многом зависит от имеющихся ресурсов. Формирование туристского комплекса в том или ином регионе определяется привлекательностью данной территории для туристов. С экономико-географической точки зрения важна совокупность ресурсов и природных условий, благоприятных для туристской деятельности. Диапазон этих ресурсов и природных условий весьма широк и включает природные, исторические, культурные и социально-экономические особенности региона. Различные объекты и проявления, присущие определённой территории, характеризуются как туристский потенциал региона. В статье проанализированы подходы учёных, занимающихся данной проблематикой.

Ключевые слова: *туризм, туристские ресурсы, регион, дестинация, рекреация*